

Sažetak

Zrinka Jelaska, sveučilišna profesorica u miru, Zagreb, zjelaska@yahoo.com

UDK 81'373, izvorni znanstveni rad

<https://doi.org/10.22210/jezik.2026.73.02>

primljen 8. siječnja 2026., prihvaćen za tisak 20. siječnja 2026.

Awareness of the meaning
Croatian synonyms *stid* and *sram*

This paper explores the difference between the Croatian synonyms *stid* and *sram*, which are somewhat equivalent to English *shame*. Both can be traced back to Proto-Slavic time and have survived to the present day in Croatian and some other Slavic languages. Those nouns and the members of their families, i.e., verbs, adjectives, adverbs and new nouns derived from them, are often interchangeable in the same context. Therefore, the method of contrasting all the members of the Croatian words' families and observing lexical gaps is used to understand the basic differences in meaning. Several Croatian dictionaries have been consulted, but they do not provide clear explanations of the differences between these synonyms, as there are no Croatian learners' dictionaries or dictionaries of synonyms. The analysis shows that there is only *sramota* 'a dishonourable act, shameful act', but not **stidota*; only *osramotiti* 'to completely disgrace someone', but not **ostidjeti*. Furthermore, *stidnica* is a female genital organ and could not be called **sramnica* (this possibility makes native speakers laugh). Hence, one feels *sram* when he or she violates the rules imposed by the society and *stid* when he or she, his or her feelings, body, or even talents (like singing or poetry) are unwillingly exposed to others.

Key words: Croatian synonyms *stid* and *sram*, (*shame*), semantics, synonyms, lexical gaps, semantic awareness

POJAVA EMSKOGA U JEZIKOSLOVNOJ KROATISTICI

Ivan Marković

I.

 ri uvodne napomene. Prvo, ovaj napis nužno se kreće u okvirima pitanja *tko je bio prvi*. Njegov pisac posve uvjereno smatra da nije važno tko je bio prvi i kad je on to bio prvi, nego je važno da je *netko nekad* promislio neke pojmove i nadjenao im ime, naziv. I da onda oni poslije njega spoznaju nadograđuju. Tako ovdje razumijemo ono *tko je bio prvi*, dakle, kao pitanje kontinuiteta u mišljenju i jezikoslovnome radu. Drugo, pitanje tko je prvi u jezikoslovnoj kroatistici rabio emske termine (v. dalje IV.) nužno za sobom povlači ono prethodno pitanje, pitanje pojave emskih i etskih termina općenito, pa ćemo krenuti odatle, upravo od *fonema*, ishodišnoga termina za svu emsku terminologiju, to tim više što su se spoznaje o

tome unatrag 30 – 40 godina produbile (v. dalje II. – III.), a sasvim je vjerojatno da će ih s vremenom bivati sve više kako se više stare građe digitalizira i postavlja na mrežu. Treće, napis je prostorom i ambicijama ograničen, pa će se zadržavati na podatku, onoliko koliko nam je podatak poznat i dostupan, bez mnogo teorijske eksplikacije i zalaženja u značenjske nijanse pojedinoga termina u pojedinoga jezikoslovca, što je zasebna tema.

II.

Danas o počecima emske terminologije znamo više no što smo donedavna znali. Za razumijevanje povijesti pojmova i termina *fonem* i *morfem* vjerojatno je najzastupljeniji njemački jezikoslovac Joachim Mugdan, koji je o tome pisao u nizu radova (1985., 1986., 2011., 2014., 2025.), a vrijedan je i rad Britanca Johna E. Josepha (1999.). Riječ je dakle o spoznajama unatrag četrdesetak godina, čak i manje. Spletom okolnosti negdje krajem 1950-ih iz mraka je povijesti izvučeno dotad već zaboravljeno ime Antonia Dufriche-Desgenettesa (1804. – 1878.), francuskoga trgovca, etnografa, pjesnika, fonetičara, učitelja jezika, za kojega će se pokazati da je prvi rabio termin *fonem*. Prema zadnjim saznanjima Antoni Dufriche-Desgenettes termin *fonem* (fr. *phonème*) počeo je rabiti negdje između kolovoza 1860. i prosinca 1862., a ne svibnja 1873. (usp. Jakobson, 1960./1971., Moguš, 1964.) ni ožujka 1865. (usp. Mugdan, 2011.). Tako se naime zaključuje iz njegove korespondencije s jednim nizozemskim časopisom za učenje stranih jezika i kasnijih objavljenih predavanja (usp. Mugdan, 2014.), prije toga bio je rabio fr. konstrukciju *élément phonique simple*. Nigdje u njegovim tekstovima i korespondenciji ne nahodimo objašnjene niti igdje kaže je li termin smislio sam, je li tek prilagodio grč. riječ φώνημα, *phōnēma* ‘glas’ ili je termin pozajmio od koga (Mugdan, 2011., 2014.). Mugdanova je nova pretpostavka da je Dufriche-Desgenettes termin *fonem* mogao bio preuzeti od bugarskog učenjaka, preporoditelja i pedagoga Petra Berona (1800. – 1871.), koji ga u djelu *Slavenska filozofija* (Slawische Philosophie), objavljenome na njemačkome u Pragu, ima još 1855., naime ima nj. *Phonema*, pl. *Phonemen*, kao ekvivalent za nj. *Laut* (usp. nj. „Laute oder Phonema“, Beron, 1855.: 519.). Da je tomu moglo biti tako, zaključuje se po tome što je Beron 1858. u Parizu objavio knjigu *Ishodište fizičkih i prirodnih znanosti...* (*Origine des sciences physiques et naturelles...*) te u glosaru na njezinu početku ima i fr. termin *phonème*, prema grč. φώνημα, kao ekvivalent za fr. *voix* (usp. Beron, 1858.: xii.).

Godina 1873. dugo je vrijedjela kao početna jer je te Dufriche-Desgenettes u pariškome jezikoslovnome društvu, kojega je bio član, objavio rad u kojemu rabi termin *fonem*. Dufriche-Desgenettes bio je član Društva otpočeka, od 1866., ali nekako marginalan, Društvo čak nije zabilježilo njegovu smrt, a prvi tekst predao je 1873. (Joseph, 1999.). I lako je moguće da ni *fonema* ni emskoga danas ne bi bilo da nije bilo druge dvojice članova Društva. Od Dufriche-Desgenettesa termin je

pozajmio grecist i latinist Louis Havet (1849. – 1925.), koji 1874. piše da termin *fonem* preuzima od A. Dufriche-Desgenettesa (usp. Mugdan, 1985.: 140.), a od Haveta ga pak preuzima Ferdinand de Saussure (1857. – 1913.), koji je članom Društva postao 1876., stupio je u kontakt s korespondentima, osobito s Havetom, te *fonem* već 1878. rabi u raspravi o vokalskome sustavu u indoeuropskim jezicima.¹ I opet se lako moglo dogoditi da od emske terminologije ne postane ništa, no od Saussurea su termin *fonem* preuzela dvojica Poljaka koja predaju u Kazanju u Rusiji, tzv. kazanjska škola – Mikołaj Habdank Kruszewski (1851. – 1887.) i Jan Baudouin de Courtenay (1845. – 1929.). Sva je prilika da je to bio ključan korak. Mugdan piše:

»Premda Kruszewski nije izmislio termin *fonem*, bio je prvi koji ga je upotrijebio u opreci prema glasu (rus. звук, nj. Laut). U jednome članku napisanu i objavljenu 1880. uveo je *fonem* (rus. фонема) s ovom napomenom: „Ta riječ kao termin prikladna je za označivanje *fonetske jedinice*, dok riječ *glas* može označivati jedinicu u tzv. fiziologiji glasa.“ (Kruševskij 1880: 36n)« (Mugdan, 1985.: 135.)

Potom ga 1881. rabi u njemačkoj inačici svojega magisterija o glasovnim promjenama.² Razlikovanje fiziološkoga i fonetskoga ili fonološkoga Kruszewski duguje učenju J. Baudouina de Courtenaya, koji o tome piše još 1870-ih godina. Mugdan (1985.) konstatira da je 1881. Baudouin de Courtenay jasno napisao da je termin *fonem* preuzet od F. de Saussurea. Možemo dakle pretpostaviti da su i Kruszewski i Baudouin de Courtenay termin prihvatili odmah, štoviše Baudouin de Courtenay teorijski će dalje razrađivati pojam koji se iza njega krije (usp. Mugdan, 1985.).

Koliko znamo, J. Baudouin de Courtenay prvi je rabio termine *morfem* i *grafem*. Već u planu svojih predavanja za akademsku godinu 1877./1878. ima termin *morfem*, rus. морфема (usp. Baudouin de Courtenay, 1963.: 116.), a tako i u radu o poredbenoj slavenskoj gramatici iz 1881., gdje usporedo piše o *fonemima* i *morfemima* (usp. 1963.: 121.). Baudouin de Courtenay skovao je najzad početkom 20. stoljeća i termin *grafem* i rabio ga u značenju „najjednostavnijeg elementa pisma [...], to jest predodžbe slova ili slogova“ (Baudouin de Courtenay, 1972.: 285.). Piper piše da se termin *grafem* u studentskim bilješkama s predavanjâ J. Baudouina de Courtenaya pojavljuje od 1904. (Piper, 1988.: 22.). Može biti da su ga neovisno o Baudouinu de Courtenayu rabili poslije i neki drugi jezikoslovci, primjerice 1930-ih finski jezikoslovac Aarni Penttilä (1899. – 1971.) (Kohrt, 1986.: 82.). Kako bilo da bilo, ono što zasad ne znamo jest je li Baudouin de Courtenay termin *morfem* skovao prema terminu *fonem* ili nije. Bilo bi neobično – premda ne i nemoguće – da je *morfem* samonikao termin, vjerojatno je *fonem* bio uzorak za sve emske termine, a Baudouin

¹ Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indoeuropéennes; knjiga je prema impresumu objavljena u Leipzigu 1879. (usp. Saussure, 1879.), ali je navodno objavljena prosinca 1878. (usp. Joseph, 1999.).

² Über die Lautabwechslung; valja imati na umu da „jedinica“ o kojoj Kruszewski piše ne mora biti sastavljena od jednoga glasa, nego je važno da je nedjeljiva, primjerice prema takvu tumačenju *ml’* u *zemlja* ili *št* u *svěšta*.

de Courtenay zaslužan je – čini se – za prvi grozd emskih termina *fonemu* dodavši *morfem* i *grafem*.

Sljedeći znatniji i poznatiji jezikoslovci koji su rabili i dalje razvijali emsku terminologiju jesu Šveđanin Adolf Noreen 1890-ih te 1920-ih i 1930-ih Rusi Nikolaj Trubeckoj i Roman Jakobson, Amerikanac Leonard Bloomfield i Danac Louis Hjelmslev. Od sviju njih Noreen je u nas najmanje poznat, no zapravo će za kroatistiku upravo on početka biti najvažniji, o čemu domalo (v. IV).

Švedski skandinavist Adolf Noreen (1854. – 1925.) termin *morfem* rabi i definira u jednome leksikonu već 1898. (Mugdan, 1986.). Mi smo ga pronašli u Noreenovoj knjizi Uvod u oblike (morfologiju) materinskoga jezika iz 1899.. Značenje mu je otprilike ovo: oblik, tj. svaki kvantum glasa koji nosi neko značenje (usp. Noreen, 1899.: 3.). Kako je već Mugdan (1986.) primijetio, Noreen je 1906. u jednom od dijelova goleme Novošvedske gramatike naveo da ga je jedan kolega upozorio da termin *morfem* još 1895. u značenju istomu njegovu rabi J. Baudouin de Courtenay.³ Čini se stoga da je Noreen šv. *morfem* termin rabio neovisno o Baudouinu de Courtenayu, a rabio je i termin *fonem* (šv. *fonem*).

Ruski jezikoslovci Nikolaj S. Trubeckoj (1890. – 1938.) i Roman Jakobson (1896. – 1982.) istaknuti su predstavnici Praškoga jezikoslovnoga kruga.⁴ Osobito se ističu – ne samo oni nego mnogi praški jezikoslovci – razrađivanjem pojma fonema, fonemskih razlikovnih obilježja, teorijskim opisom fonemskih inačica i glasovnih promjena (usp. Trubeckoj, 1939./1969., 2001.; Jakobson, 1962., 1971.). Za opis promjena glasova u sastavu morfema, dakle na presjecištu fonologije i morfologije, Trubeckoj uvodi i novu razinu, tj. disciplinu, morfofonologiju ili morfonologiju, te njezinu jedinicu *morfofonem* ili *morfonem*: „dva ili više fonema koji se smjenjuju ovisno o morfološkom ustroju riječi“ (Trubeckoj, 1929./2001.: 72.). Koliko se iz objavljenih radova može dokučiti, termin *morfonem* (fr. *morphonème*) Trubeckoj rabi od 1929., a skovao ga je zapravo – čini se – poljski jezikoslovac Henryk Ułaszyn (usp. Trubeckoj, 1929./2001.: 72.).⁵ Jedinicu pak koja omogućava ostvaraj različitih inačica praški su jezikoslovci zvali *arhifonemom*, što je zapravo zajednički nazivnik odlikâ inačica (usp. npr. Trubeckoj, 1936./2001.: 18.). Kad se *arhifonem* (fr. *archiphonème*)

³ Riječ je o bilješci na početku sedmoga dijela gramatike Naš jezik (usp. Noreen, 1906.: 5. – 6., bilj. 1.).

⁴ Obojica su poslije boljševičke revolucije izbjegla iz Rusije. Trubeckoj se skrasio u Beču i ondje relativno mlad preminuo, pa mu je i najpoznatije djelo Osnove fonologije (Grundzüge der Phonologie) objavljeno posmrtno, 1939. Jakobson je djelovao u Čehoslovačkoj, a potom prije Drugoga svjetskoga rata izbjegao u Sjedinjene Američke Države i postao američki jezikoslovac.

⁵ Praški časopis Radovi (Travaux du Cercle linguistique de Prague, TCLP) posvetio je 1939. broj preminulomu Trubeckoju te su u njemu radove između ostalih objavili i L. Bloomfield, i A. Martinet i L. Hjelmslev. Morfonologija i *morfonem* probili su se do američkoga jezikoslovlja i imali ondje znatan odjek (usp. npr. Harris, 1951.). U nas termin *morfonem* nije posebno zaživio, premda je u jezikoslovcu Josipu Siliću imao ustrajna zagovornika.

prvi put javlja, ne možemo točno reći, no Jakobson ga obilno rabi već 1927., pišući rad o razvoju ruskoga fonološkoga sustava (usp. Jakobson, 1929./1962.). Trubeckoj ga pouzdano ima u radu iz 1932. (usp. 1932./2001.), u pismima R. Jakobsonu i ranije, već 1930. (usp. Trubeckoj, 2001.: 191.).

Leonard Bloomfield (1887. – 1949.) kao mlad nastavnik 1914. objavljuje Uvod u studij jezika (An introduction to the study of language). Engl. termin *phoneme* spomenut je samo jednom, u zagradi, uzgredno (usp. Bloomfield, 1914.: 235.), engl. termin *morpheme* nikako. Godine 1926. u časopisu Language objavljuje čuvene postulate za proučavanje jezika te ondje pedantno popisuje, obrađuje i definira mnoge termine, među njima engl. *phoneme* i *morpheme*, štoviše kaže da se značenje morfema zove engl. *sememe*. Nadalje: sve što ima značenje jest engl. *glosseme*, a značenje glosema jest engl. *noeme* (usp. Bloomfield, 1926.). Najzad 1933. u poznatoj i izrazito utjecajnoj knjizi Jezik (Language) uz navedene nahodimo još i engl. termine *phememe*, *taxeme*, *tagmeme*, *episememe* i dr. Svi su precizno definirani.

Sve to hoće reći da je već 1920-ih i pogotovo 1930-ih godina bilo posve normalno jezikoslovne termine kovati, tvoriti pomoću sufiksa *-em* (engl. *-eme*, šv. *-em*, fr. *-ème*). Tomu se 1930-ih pridružio Louis Hjelmslev (1899. – 1965.) terminima za neznačenjsku jedinicu *cenem* (fr. *cénème*) i za značenjsku jedinicu *plerem* (fr. *plérème*).⁶ U kojemu je radu Hjelmslev prvi put upotrijebio termine *cenem* i *plerem*, nismo uspjeli utvrditi, ali prijelaz se na novu terminologiju dogodio negdje 1935. Tako u bilješki uz naknadno objavljeno izlaganje iz 1935. o fonemici Hjelmslev piše da će ubuduće rabiti termine *cenem* i *cenematika* (1937./1973.: 157.), a 1938. i 1939. u uvodima izlaganja o morfologiji razlaže novu terminologiju. Godine 1938. piše da je jezik forma ustrojena u dvama planovima supstance, od kojih jedan služi za sadržaj (fr. *contenu*), a drugi za izraz (fr. *expression*). Elementi, jedinice te forme jesu *glosemi* (fr. *glossème*), a mogu biti takvi da oblikuju značenje ili *plerematemi* (fr. *plérématème*) i takvi da oblikuju izraz ili *cenematemi* (fr. *cénématème*) (1938./1959.: 152.). Godine 1939. piše da sadržajnu teoriju *glosematike* – općega nauka o semiološkim oblicima – zove *plerematika*, koje su pak elementi *plerematemi*, a mogu biti dvovrsni: *pleremi* (ugrubo: osnovski) i *morfemi* (ugrubo: gramatički, funkcionalni).⁷ Teorija izraza bila bi *cenematika* (usp. 1939./1959.: 133. – 135.). Zanimljivo,

⁶ Termine *cenem* i *plerem* izvodi iz grč. κενός, *kenós* 'prazan' i grč. πλήρης, *plérēs* 'pun'. Služimo se oblikom *cenem*. Tako je zabilježeno još u Simeona (1969.: s. v. *cenem*); zabilježeno je ondje i *kenem*, odakle se upućuje na *cenem* (1969.: s. v. *kenem*). U hrvatskoj se literaturi nahodi i *kenem* (v. npr. Tekavčić, 1979.: 102., Nöth 2000./2004.: 85.). Posrijedi je različita adaptacija grčkih skupova *ke*, *ki*, što u hrvatskome imamo trojako, s jedne strane kao *ce*, *ci* (usp. *cedar*, *centar*, *ocean*, *ciklus*, *cilindar*, *Cipar*), s druge strane kao *ke*, *ki* (usp. *keramika*, *kenozoik*, *Makedonija*, *Mikena*, *kino*, *Kiklop*), a kadšto su s treće strane moguće obje inačice, od kojih je jedna obično češća ili uobičajenija (usp. *kerber* i *cerber*, *Kikladi* i *Cikladi*, u složenicama *-kefal-* i *-cefal-*, a *cinik*, *cinizam* te *kinolog*, *kinologija* istoga su korijena, grč. κύων, *kýōn* 'pas', za razliku od grč. κινέω, *kinéō* 'pokretati').

⁷ Morfologija bi se u tom vidokrugu bavila samo tako uže shvaćenim morfemima.

u klasičnu djelu Prolegomena teoriji jezika termina *cenem* i *plerem* Hjeltslev ne rabi (usp. 1943./1980.).

III.

Svoj puni smisao – barem u okvirima u kojima ih razumijevamo danas, oko kojih u jezikoslovlju postoji kakav-takav konsenzus – emski termini dobivaju samo u opreci prema etskim terminima i aloterminima, koji se pojavljuju od 1930-ih godina.

Premda ima stanovitu reputaciju, američki jezikoslovac Benjamin Lee Whorf (1897. – 1941.) nije jezikoslovac prvoga reda, pa može iznenaditi da je po svoj prilici upravo on prvi rabio termin *alofon* (engl. *allophone*), i to 1938. u rukopisu koji je kružio kao dodatak uputama Georgea P. Murdocka za terenski etnološki rad na Odsjeku za antropologiju na Yaleu (usp. Whorf, 1956.: 32., 125. – 126.). Termin *morf* (engl. *morph*) uveo je umjesto dvoriječne *morfemske alternante* i zarad analogije u engl. odnosu (*allo*)*phone* : *phoneme* = *morph* : *morpheme* američki jezikoslovac i antropolog Charles F. Hockett (1947.: 322.), a odmah potom Eugene A. Nida (1948.: 420.) uvodi termin *alomorf* (engl. *allomorph*), dopunivši Hockettovu jednadžbu. Pokazalo se dakle da nam trebaju termini koji će pokriti ostvarajnu sferu, u kojoj imamo posla s inačicama, alternantama, aločinjenicama. Danas su to posve uvriježeni termini i opreka emskoga i etskoga sasvim je uobičajena, usp. h. *fonem* – *fon* – *alofon*, *morfem* – *morf* – *alomorf*, *grafem* – *graf* – *alograf*. Ono gdje hrvatska terminologija još uvijek nije dosljedno izvedena jesu *sintagma*, *leksem* i *frazem*. Kod *sintagme* – ako nam je do ovoga stalo – ne znamo što je jedinica, a što ostvaraj. Kod *leksema* nemamo dobar jednoriječni korelat za ostvaraj, imamo *oblike riječi*, *obličnice* i sl. Kod *frazema* je, rekli bismo, najozbiljniji terminološki problem to što se emski termin rabi u etskome smislu; problem bi se, smatramo, lako riješio kad bi se *fraza* terminologizirala, kad bi se riječi *fraza* pridao status nazivka za ostvaraj *frazema*.

Na opreci emskoga i etskoga američki jezikoslovac i antropolog Kenneth L. Pike (1912. – 2000.) sagradio je čitavu teorijsku zgradu. Godina 1950-ih radio je na svojem pothvatu objedinjene teorije ljudskoga jezika i ljudskoga ponašanja – razumno to dvoje smatrajući zapravo nerazdvojivim – te je 1959. dovršio preliminarno, a 1964. konačno, drugo izdanje svoje opsežne knjige, objavljeno 1967. (usp. Pike, 1967.). Ta knjiga vrvi emskim i etskim terminima, opreka emskoga i etskoga ključna je opreka koje se Pike bio držao te je u skladu s njome uspostavio razgranat terminološki sustav (usp. npr. engl. *behavioreme*, *uttereme*, *tagmeme*...). Nije od svih tih termina mnogo ostalo u općem jezikoslovnom optjecaju, naime ostalo je ono što je zapravo i prije bilo postojalo.⁸ Riječi *etsko* i *emsko* (engl. *etic* and *emic*) skovao je Pike prema engl. *phonetic* i *phonemic*, slijedeći uvriježenu lingvističku uporabu tih termina. Najkraće moguće rečeno: etsko gledište proučava ponašanje

⁸ Takva sudbina inače nije neobična, npr. utjecajni francuski jezikoslovac André Martinet umjesto termina *morfem* rabio je termin *monem* (fr. *monème*), koji se nije ukorijenio.

(am. engl. *behavior*) ili jezik kao sustav „izvana“ (engl. *as from outside*) i ključno je u početnu pristupu nepoznatu sustavu; emsko gledište posljedica je proučavanja ponašanja i jezika kao sustava „iznutra“ (engl. *as from inside*).

Zanimljivo će još biti reći što je Pike (1967.) znao o povijesti pojedinoga termina. To će nam naime pokazati kakva je tada bila razina spoznaje o njoj. Što se termina *fonem* tiče, Pike se (1967.: 344.) poziva na L. Bloomfielda iz 1932. (*sic!*), koji pak veli da je F. de Saussure termin *fonem* s manje-više „današnjom vrijednošću“ rabio 1878. u svojoj knjizi *Mémoire...* (usp. Saussure, 1879.), a da je definiciju dao J. Baudouin de Courtenay 1895. u djelu *Pokušaj teorije fonetskih alternacija* (*Versuch einer Theorie der phonetischen Alternationen*). Rodonačelnik suvremene fonetike Daniel Jones – prepričava Pike iz prve ruke – čuo je za fonemiku od L. V. Ščerbe, učenika J. Baudouina de Courtenaya. Što se termina *morfem* tiče, Pike (1967.: 183.) nema podatke iz prve ruke, nego od Otta Jespersena (usp. 1937./1984.: 105. – 106.) preuzima podatak da ga je prvi rabio skandinavist Adolf Noreen. Posrijedi je otprilike 1898. ili 1899. godina. Tu nam se opet kao važno ime pojavljuje Adolf Noreen, a rekosmo da ćemo mu se vratiti (v. gore II.). Noreena je naime čitao Sreten Živković.

IV.

Kako je to onda s emskim terminima išlo u nas? – Iznijet ćemo ono što znamo. Možda se s vremenom otkrije više. Uostalom, kako je uvodno rečeno, podatke ne iznosimo da bismo utvrdili prvu uporabu pojedinih termina u Hrvatâ, barem nam to nije osnovni naum, nego da upozorimo na silnice. Najkraće rečeno: termini emske razine u jezikoslovnoj se kroatistici ozbiljnije javljaju relativno kasno, u drugoj polovici 1950-ih godina. Međutim 1935. objavljena je jedna sasvim izuzetna knjiga.

Godine 1935. Sreten Živković (1895. – 1975.) objavio je *Uvod u opću lingvistiku*, prvu hrvatsku jezikoslovnu propedeutiku. Živković, koji će poslije Drugoga svjetskoga rata postati profesor na Višoj pedagoškoj školi (Pedagoška akademija, danas Učiteljski fakultet), tada je još uvijek „samo“ gimnazijski profesor. Kad je Ljudevit Jonke Živkoviću u *Jeziku* pisao nekrolog, napisao je da je *Uvod u opću lingvistiku* Živkovićovo „životno djelo“ (Jonke, 1974. – 1975.: 130.). Imajmo na umu da je Živković s Ivanom Brabcem i Matom Hrastom napisao školsku gramatiku koja je od 1952. do 1970. doživjela devet izdanja; unatoč tomu Jonke je prepoznao važnost Uvoda, danas – usudili bismo se kazati – uvelike nepoznate i zaboravljene knjige.

U predgovoru *Uvodu* Živković (1935.) spominje kojim se djelima služio, k tomu uza svako poglavlje naveden je popis konzultirane literature. Tako su u predgovoru spomenuti primjerice Otto Jespersen, Adolf Noreen, Berthold Delbrück, Antoine Meillet, Ferdinand de Saussure, Joseph Vendryes, Wilhelm Wundt, Dmitrij Ušakov. Uza prvo poglavlje Živković u popisu literature ima primjerice Bloomfielda, Saussurea, Sapira, Noreena, Jespersena, Hjelmsleva. Od Saussurea je (drugo izdanje *Tečaja* iz 1922.) preuzeo razliku jezika i govora (usp. Živković, 1935.: 10.). Od termina

već u prvome poglavlju – govoreći o dijelovima jezikoslovlja – ima *fonem*, *morfem* i *semem* ili *semantem* (1935.: 16.). Sukladno tomu dijelovi su gramatike *fonologija*, *morfologija* i *semologija* ili *semantika*. U bilješci Živković piše da je „ovu glavu“ izradio prema djelima A. Noreena, F. de Saussurea i J. Vendryesa. Vendryesov Jezik konzultirao je u izvorniku iz 1921., a Noreena je čitao u njemačkome prijevodu iz 1923., naime 1923. objavljen je autoriziran njemački prijevod izvadaka iz Noreenove novošvedske gramatike (usp. Noreen, 1923.). Jesu li ti termini Noreenu i Živkoviću bili ono što su nama danas? – Nisu, Noreenove odredbe nisu dotjerane kao što su bile u Baudouina de Courtenaya ili Bloomfielda. No ni svima nama danas ti termini ne znače jedno te isto. Stoga samo možemo reći da je Živkovićev Uvod u opću lingvistiku za svoje vrijeme u našem kontekstu bio i ostao čudo od knjige, propedeutika koja prati suvremenu svjetsku literaturu.

Godine 1958. objavljeno je drugo, prošireno izdanje Uvoda. Živković je tada profesor na Višoj pedagoškoj školi, a knjiga ima i recenzenta Petra Guberinu. Tu je primjerice Fonologija već zasebno potpoglavlje unutar poglavlja Fonetika, spominje se opsežnije te demonstrira razlikovnost kao funkcija fonema, spominju se *varijante* glasova (usp. Živković, 1958.: 82. – 83.). U popisu literature nahodimo Daniela Jonesa, Romana Jakobsona i Morrisa Hallea, Nikolaja Trubeckoga i dr. Termin *morfem* još uvijek je relativno nejasno određen (usp. Živković, 1958.: 114.), još uvijek nije jasno da su osnova, nastavci, afiksi, prefiksi, sufiksi – sve termini koje Živković rabi – zapravo ostvaraji morfema. Što se semantike tiče, iznesen je Ogdenov i Richardsov trokut (Živković, 1958.: 159.), od termina tu su *semantem* i *leksik*. Opreke emskoga i etskoga nema, ali emsko se – vidimo – dobro koristi.

Koliko je Živkovićev Uvod iz 1935. bio uranio, pokazat ćemo dvama primjerima, jednim neposrednim i jednim gotovo trideset godina poznijim. U prvome članku u časopisu Hrvatski jezik (1938. – 1939.), poznatome Etimologija i fonetika u našem pravopisu, Stjepan Ivšić upotrijebit će na jednome mjestu termine *fonem* i *grafem*, tj. upravo *fonema* i *grafema*:

„Jasnoću živog besjedi ne daju samo jasno izgovoreni odjeliti glasovi, koje fonetsko pismo prenosi „vjerbo“ na pisači materijal; živom i jasnom besjedu ne čine gole foneme [*sic!*, izvorno razmaknuto], nego akcenat i ton i pojedinih riječi i cijele rečenice, ritam i melodija, tempo, popratni tjelesni pokreti (lica, ruku itd.), a često i sama situacija. I najsavršenije fonetsko pismo ostaje još samo skup mrtvih grafema [*sic!*, neistaknuto u izvorniku], koje ne moraju biti uvijek i najjasniji simboli određenih predočaba, [...]“ (Ivšić, 1938. – 1939.: 6.).

Ne možemo potvrditi da bi Stjepan Ivšić (1884. – 1962.) inače rabio emskih termina bilo u pisanim radovima bilo u predavnjima; u Slavenskoj poredbenoj gramatici tek na jednome mjestu nahodimo *grafem*, no posrijedi je priređivačka intervencija u bilješci (usp. Ivšić, 1970.: 232., bilj. *); emski termini prema svemu sudeći nisu bili dio Ivšićeve uobičajene aparature.

Leksikon Jezik Stjepana Babića (1963.) jedan je od tuceta tada napisanih i objavljenih školskih leksikona.⁹ Emskih termina u leksikonu nema, o čemu se Babić u predgovoru očituje ovako:

„Zbog prilika u našoj lingvistici, nastavne prakse i dosadašnjih priručnika građa nije u znatnoj mjeri prikazana strukturalistički. U tome nisam učinio čak ni onoliko koliko se u ovom času moglo učiniti pa u leksikonu nema ni osnovnih strukturalističkih pojmova kao što su *fonem*, *morfem*, *dijakronija*, *sinkronija*, ni imena kao *de Saussure* (de Sosir), *Trubecki*, jednim dijelom zbog kratkoga vremena, a drugim što bi tada trebalo da osnovni smjer cijeloga rada bude znatno drugačiji. Ipak, da se u knjizi i neposredno vide znakovi najnovijega i najživljega lingvističkog smjera, uneseni su pojmovi Fonologija i Strukturalizam, a u Fonologiji se pod terminom glas razumije fonem.“ (Babić, 1963.: 7. – 8.)

Podsjetimo da je Jonke za Živkovićev Uvod napisao da je djelo „pisano po načelima indoevropske lingvistike mladogramatičkog smjera“ (Jonke, 1974. – 1975.: 130.). Neka to i bude tako, no vidjeli smo da je u tom mladogramatičarstvu Saussurea i emskih termina itekako bilo.¹⁰ Natuknice *fonologija*, *strukturalizam* i *strojno prevođenje* u Babićevu je leksikonu napisao Bulcsú László (1922. – 2016.) te je u natuknici Fonologija čak ponudio ono što bismo nazvali minimalnim razlikovnim parom za /z/ i /c/ (*sic!*, u kosim zagradama), *odzvračati* i *odcvračati*, tj. upravo *otcvračati* (Babić, 1963.: s. v. *fonologija*).¹¹ Kako se vidi, bilježenje fonema u kosim zagradama László je proveo te piše da fonologija

„proučava glasove kao razlikovne jedinice jezika, za razliku od fonetike, koja proučava zvukove govora kao prirodne pojave“ (Babić, 1963.: 28.).

Opreka emskoga i etskoga gotovo je eksplicitna, samo se fonemi nisu zvali fonemima.

Već 1965. objavljeno je drugo, prošireno i prerađeno izdanje Babićeva leksikona (usp. Babić, 1965.). U njemu imamo natuknice *alofon* (upućuje na *fonem*), *fonem* (s objašnjenim *alofonom*) i *morfem* (*alomorfa* nema). Koliko se pregledom dade utvrditi, drugih emskih termina nema, nema *leksema*, nema *frazema*, nema *grafema*, ima natuknica *slovo* (Babić, 1965.: s. v.). Natuknice su uvedenih emskih termina vrlo dobre, prikladno sažete, ali jasne i precizne.

Godina 1950-ih i osobito 1960-ih razvila se scena hrvatskih znanstvenih jezikoslovnih časopisa. Krenulo je s Jezikom (1952. –), Filologijom (1957. –) i Radovima Slavenskog instituta (1956. – 1959.).¹² Je li tko u njima prije 1960-ih dosljedno rabio

⁹ Leksikon Književnost napisao je Tvrtko Čubelić, k tomu su još objavljeni Povijest, Psihologija, Kemija, Sociologija, Zemljopis i dr.

¹⁰ S druge strane Jonke u svojoj nastavi emskih termina rabio nije (usp. Jonke, 1956./2023.).

¹¹ Čemu će Brozović ubrzo dodati par *nadzornik* i *nazornik* (1967.: 423.). U obama slučajevima posrijedi su ostvaraji na junkturama, morfskim šavovima, pa ih stroga fonologija ne bi uzela u obzir kao dokaz. Unatoč tomu imenice *nadzor* i *nazor* i danas čine poučan i nastavniku upotrebljiv par.

¹² Nastavlja se kao Radovi Zavoda za slavensku filologiju (1961. – 1998.).

emsku terminologiju, valjalo bi podrobno pretražiti. Primjerice Miroslav Kravar u Jeziku raspravlja o *glasu* i *zvuku* kao terminima te nekoliko puta konstatira da se *glas* u znanosti zove *fonem* (1955. – 1956.), a srpski jezikoslovac Milivoj Pavlović u Filologiji ima *fonemu* (1959.). Ako bi se dakle što i našlo, to bi bila iznimka, ne pravilo.

Godine 1962. počinje izlaziti Suvremena lingvistika.¹³ Tu se u prikazima najvažnijih jezikoslovnih tekstova i knjiga već u prvim trima brojevima (1962., 1963., 1964.) nahode termini *fonem* i *morfem*, za *alofon* nismo sigurni, a *alomorf* je zacijelo uveden zadnji. Primjerice 1962. urednik Rudolf Filipović prikazuje Jakobsonov i Halleev tekst Temelji jezika, Krunoslav Pranjić Martineovu Ekonomiju fonetskih promjena, 1963. Vojmir Vinja prikazuje Saussureov Tečaj općega jezikoslovlja, Zdenko Škreb Trubeckojeve Osnove fonologije, Radoslav Katičić dansku glosematiku, Rudolf Filipović Bloomfieldove Postulate za jezičnu znanost, 1964. August Kovačec piše o općoj lingvistici Andréa Martineta, Žarko Muljačić o binarizmu u fonologiji, Vladimir Ivir o transformacijskoj gramatici Noama Chomskoga itd. Godine 1964. u okviru veće cjeline o fonologiji Romana Jakobsona Milan Moguš prikazao je Jakobsonov tekst o kazanjskoj školi (1960./1971.). Posrijedi je tekst koji je Jakobson 1960. objavio u Poljskoj, a još 1958. govorio ga je u poljskoj Akademiji u Varšavi. Da svedemo na ono što je za našu temu važno: u tom tekstu Jakobson između ostaloga piše o postanku termina *fonem*, za koji veli da ga je prvi 1873. rabio Antoni Dufriche-Desgenettes, potom Louis Havet, a da ga je od Haveta preuzeo Ferdinand de Saussure. Toliko se onomad o postanku termina znalo i tako je Moguš prenio (1964.).

To su dakle već 1960-e godine. Emski termini postali su uobičajeni, ne više mutni koncepti i terminološki eksces, nego nezaobilazan dio jezikoslovnoga meta-jezika, štoviše i sami ti termini postaju predmet teorijskoga preispitivanja, ogleda se njihova primjena na hrvatski, mladi sveučilišni nastavnici jezikoslovci okupljeni u Zagrebačkome lingvističkome krugu počinju ih rabiti u sveučilišnoj nastavi. Na temelju predavanja teoretske lingvistike koja je na Filozofskome fakultetu u Zagrebu držao ak. god. 1963./1964. i 1964./1965. Radoslav Katičić objavljuje skriptu Osnovni pojmovi suvremene lingvističke teorije (1967.), s razloženim terminima *fonem*, *alofon*, *morf*, *morfem* (i *monem*), *alomorf*, *leksem*, *semantem* (1967.: 19. – 21.), k tomu i osnovama transformacijske gramatike i algebarske lingvistike. Godine 1964. Žarko Muljačić objavljuje opsežnu skriptu Opća fonologija i fonologija suvremenog talijanskog jezika (1964.), kompendij sve dotadanje strukturalističke fonologije, s posve razvijenom i primijenjenom emskom terminologijom; drugo, prošireno i tvrdo ukoričeno izdanje izići će nekoliko godina poslije (usp. Muljačić, 1972.). Dalibor Brozović u nizu je radova prema Jakobsonovim načelima opisao hrvatske foneme i alofone i njihova razlikovna obilježja (usp. Brozović, 1967., 1968., 1972.); Brozovićevi

¹³ Isprva kao skripta, prva četiri broja, a od 1972. kao vrstan časopis koji i danas izlazi.

opisi uvelike će poslije odrediti opise u hrvatskim gramatikama. Ubrzo je objavljen monumentalni dvotomni Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva Rikarda Si-meona (1969.) i povratka na staro nije bilo.¹⁴ Tekstovi o suvremenoj jezikoslovnoj emskoj terminologiji koji su mogli doprijeti do šire čitalačke publike objavljeni su i u časopisu Jezik, primjerice Katičićev (1965. – 1966.) i Mogušev (1966. – 1967.). Konačno emska terminologija polako ulazi u gramatike: prvo *fonem* u Hammovoj kratkoj gramatici za strance (usp. 1967.: 20.), potom u Pavešićevoj i Vinceovoj gramatici objavljenoj uz jezični savjetnik *fonem* i *alofon* (usp. 1971.: 333. – 334.).¹⁵ Tako dođosmo do 1970-ih, gdje ovaj pregled staje.

V.

Rekosmo uvodno da pitanje *tko je bio prvi* ne smatramo ključnim, važnijim smatramo pitanje kontinuiteta u mišljenju i jezikoslovnome radu. Koliko zasad možemo reći, relativno razrađenu emsku terminologiju u jezikoslovnoj kroatistici prvimice nahodimo u Sretena Živkovića 1935. U smislu kontinuiteta i nadgradnje potom nastupa svojevrсна cezura te je do potpuna uvođenja emskoga ietskoga metajezika valjalo pričekati gotovo trideset godina.

Definiranjem pojmova koji se iza pojedinoga emskoga termina kriju nismo se ovdje bavili. Odredbe su odjelita tema, ne dokraja riješena, i danas sporna, primjerice što to zapravo znači da je nešto jedinica i kakve to posljedice ima na pristup pojedinomu pojmu (usp. Marković, 2015.), kamoli kad se u obzir uzme povijesna perspektiva (usp. Mugdan, 1986., 2025.), primjerice kad se to *fonem* zapravo povezuje s razlikovnom službom, kad se emancipira od glasa (fona) i sl. Uostalom upozorili smo na to da u kroatistici (nije drugačije ni općenito) još uvijek u sustavu emskih termina imamo praznina (usp. npr. spomenute probleme s terminima *leksem*, *sintagma* i *frazem*, v. gore III.).

Najzad za sam kraj i radi kontinuiteta o kojemu govorimo recimo da je ovaj napis nastao u godini triju obljetnica, koje su mu bile poticaj: 50. obljetnica smrti Sretena Živkovića (1895. – 1975.), 100. obljetnica rođenja Stjepana Babića (1925. – 2021.) i 150. obljetnica kroatistike na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, tj. osnutka Katedre za hrvatski ili srpski jezik i književnost (1875.), zametka današnjega zagrebačkog Odsjeka za kroatistiku. Časopis Jezik pravo je mjesto za njegovu objavu jer Stjepan Babić bio mu je višedesetljetni urednik, a Sretenu Živkoviću

¹⁴ Znatn utjecaj na svijest o širini i dosezima teorijskoga jezikoslovlja imala je u Jugoslaviji knjiga Pravci u lingvistici srpske jezikoslovke Milke Ivić, koje je prvo izdanje objavljeno 1963. u Ljubljani. Naravno da je u ono doba Jugoslavija bila jedinstveno znanstveno područje, no u ovome smo se radu ograničili na hrvatske jezikoslovce. Sudbinu emskoga u ostalim dijelovima ondašnje države prepuštamo drugima.

¹⁵ Detaljno o uvođenju emskih termina i teorijskoga pristupa u hrvatske gramatike v. Ham (2006.). Urednici Jezika Sandi Ham usput zahvaljujem na prijedlozima za dopunu ovoga rada.

„Hrvatsko filološko društvo i časopis Jezik ne mogu zaboraviti s koliko je požrtvovnosti i ljubavi radio kao član uredništva na pokretanju i afirmaciji toga časopisa za kulturu hrvatskoga književnog jezika.“ (Jonke, 1974. – 1975.: 130.)

Literatura

- Stjepan Babić, 1963., Jezik, školski leksikon, Privreda, Zagreb
- Stjepan Babić, 1965., Jezik, školski leksikon, drugo izdanje, Panorama, Zagreb
- Jan Baudouin de Courtenay [I. A. Boduën de Kurtenè], 1963., Izbrannye trudy po obščemu jazykoznaniju, tom 1., Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, Moskva
- Jan Baudouin de Courtenay, 1972., Anthology, translated and edited with an introduction by Edward Stankiewicz, Indiana University Press, Bloomington – London
- Petăr Beron, 1855., Slawische Philosophie, Friedrich Ehrlich's Buchhandlung, Prag
- Petăr Beron [Pierre Béron], 1858., Origine des sciences physiques et naturelles et des sciences métaphysiques et morales..., Mallet-Bachelier, Paris
- Leonard, Bloomfield, 1914., An introduction to the study of language, Henry Holt and Company, New York
- Leonard Bloomfield, 1926., A set of postulates for the science of language, Language, br. 2. – 3. str. 153. – 164.
- Leonard Bloomfield, 1933., Language, Henry Holt and Company, New York
- Dalibor Brozović, 1967., Some remarks on distinctive features especially in standard Serbo-croatian, To honor Roman Jakobson: Essays on the occasion of his seventieth birthday, Vol. I., Mouton, The Hague – Paris, str. 412. – 426.
- Dalibor Brozović, 1968., O fonološkom sustavu suvremenog standardnog hrvatskosrpskog jezika, Radovi [Razdio lingvističko-filološki 4., 1965./1966., 1967./1968.], god. VII., sv. 7., str. 20. – 39.
- Dalibor Brozović, 1972., O alofonskoj problematici u hrvatskoj ortoepiji (Fonemi i alofoni u standardnome hrvatskosrpskom jeziku), Radovi [Razdio lingvističko-filološki 6., 1971./1972.], god. X., sv. 9., str. 5. – 24.
- Sanda Ham, 2006., Povijest hrvatskih gramatika, Nakladni zavod Globus, Zagreb
- Josip Hamm, 1967., Kratka gramatika hrvatskosrpskog književnog jezika za strance, Školska knjiga, Zagreb
- Zellig S. Harris, 1951., Methods in structural linguistics, The University of Chicago Press, Chicago
- Louis Hjelmslev, 1937./1973., On the principle of phonematics, Proceedings of the Second International Congress of Phonetic Sciences 1935 (1937.), str. 49. – 54. [Cit. prema: 1973., Essais linguistiques II., Travaux du Cercle Linguistique de Copenhagen, vol. XIV., Nordisk Sprog- og Kulturforlag, Copenhagen, str. 157. – 162.]
- Louis Hjelmslev, 1938./1959., Essai d'une théorie des morphèmes, Actes du IVe Congrès international des linguistes, str. 140. – 151. [Cit. prema: 1959., Essais linguistiques, Travaux du Cercle Linguistique de Copenhagen, vol. XII., Nordisk Sprog- og Kulturforlag, Copenhagen, str. 152. – 164.]

- Louis Hjelmslev, 1939./1959., *La structure morphologique*, Vme Congrès international des linguistes: Rapports, str. 66. – 93. [Cit. prema: 1959., *Essais linguistiques*, Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague, vol. XII., Nordisk Sprog- og Kulturforlag, Copenhague, str. 113. – 138.]
- Louis Hjelmslev, 1943./1980., *Prolegomena teoriji jezika*, s njemačkoga preveo Ante Stamać, stručna redakcija Mirko Peti, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb [Danski izvornik: 1943., *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*, Bianco Lunos Bogtrykkeri, København]
- Charles F. Hockett, 1947., *Problems of morphemic analysis*, *Language*, br. 23./24., str. 321. – 343.
- Stjepan Ivšić, 1938. – 1939., *Etimologija i fonetika u našem pravopisu*, *Hrvatski jezik*, br. I./1., str. 3. – 13.
- Stjepan Ivšić, 1970., *Slavenska poredbena gramatika*, prir. Josip Vrana i Radoslav Katičić, Školska knjiga, Zagreb
- Roman Jakobson, 1929./1962., *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves*, Jakobson, 1962., str. 7. – 116. [Izvornik: 1929., *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, br. II., 118 str.]
- Roman Jakobson, 1960./1971., *The Kazan's school of Polish linguistics and its place in the international development of phonology*, Jakobson, 1971., str. 394. – 428.
- Roman Jakobson, 1962., *Selected writings I., Phonological studies*, Mouton & Co., 'S-Gravenhage
- Roman Jakobson, 1971., *Selected writings II., Word and language*, Mouton, The Hague – Paris
- Otto Jespersen, 1937./1984., *Analytic syntax*, with an introduction by James D. McCawley, The University of Chicago Press, Chicago
- Ljudevit Jonke, 1956./2023., *Suvremeni naš književni jezik*, prema predavanjima prof. dr. Ljudevita Jonkea 1956. sastavio stud. fil. Danijel Alerić, prir. Ivan Marković, Stilistika, Zagreb, <https://www.stilistika.org/ljudevit-jonke-suvremeni-nas-knjizevni-jezik> (posjet: 21. prosinca 2025.)
- Ljudevit Jonke, 1974. – 1975., *Dr Sreten Živković*, *Jezik*, god. XXII., br. 5., str. 129. – 130.
- John E. Joseph, 1999., *Dufriche-Desgenettes and the birth of the phoneme*, Sheila Embleton, John E. Joseph, Hans-Josef Niederehe (ur.), 1999., *The emergence of the modern language science: Studies on the transition from historical-comparative to structural linguistics in honour of E. F. K. Koerner*, Volume 1., *Historiographical perspectives*, John Benjamins Publishing Company, Philadelphia – Amsterdam, str. 55. – 75.
- Radoslav Katičić, 1965. – 1966., *Terminologija u suvremenoj lingvistici*, *Jezik*, god. XIII., br. 5., str. 134. – 144.
- Radoslav Katičić, 1967., *Osnovni pojmovi suvremene lingvističke teorije*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb
- Manfred Kohrt, 1986., *The term „grapheme“ in the history and theory of linguistics*, Gerhard Augst (ur.), 1986., *New trends in graphemics and orthography*, Walter de Gruyter, Berlin, str. 80. – 96.
- Miroslav Kravar, 1955. – 1956., *Jedno pitanje naše gramatičke terminologije*, *Jezik*, god. IV., br. 3., str. 82. – 85.

- Ivan Marković, 2015., O grafemu i hrvatskoj abecedi, *Filologija*, br. 65, str. 77. – 112.
- Milan Moguš, 1964., Roman Jakobson: Kazanjska škola poljske lingvistike i njezino mjesto u svjetskom razvoju fonologije (Kazańska szkoła polskiej lingwistyki i jej miejsce w światowym rozwoju fonologii), [prikaz], *Suvremena lingvistika*, br. 3., str. 29. – 34.
- Milan Moguš, 1966. – 1967., O fonemu, *Jezik*, god. XIV., br. 4., str. 107. – 111.
- Joachim Mugdan, 1985., The origin of the phoneme: Farewell to a myth, *Lingua Posnaniensis*, br. 28., str. 137. – 150. [Actually published 1987., manuscript submitted November 1983.]
- Joachim Mugdan, 1986., Was ist eigentlich ein Morphem?, *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung (ZPSK)*, god. 39., br. 1., str. 29. – 43.
- Joachim Mugdan, 2011., On the origins of the term phoneme, *Historiographia Linguistica*, god. 38., br. 1. – 2., str. 85. – 110.
- Joachim Mugdan, 2014., More on the origins of the term phonème, *Historiographia Linguistica*, god. 41., br. 1., str. 185. – 187.
- Joachim Mugdan, 2025., The metamorphoses of the term phoneme, David Bradley, Katarzyna Dziubalska-Kolaczyk, Camiel Hamans, Ik-Hwan Lee, Frieda Steurs (ur.), 2025., *Contemporary Linguistics: Integrating Languages, Communities, and Technologies*, De Gruyter Brill, Berlin, str. 137. – 146.
- Žarko Muljačić, 1964., Opća fonologija i fonologija suvremenog talijanskog jezika, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb
- Žarko Muljačić, 1972., Opća fonologija i fonologija suvremenoga talijanskog jezika, drugo, prošireno i prerađeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb
- Eugene A. Nida, 1948., The identification of morphemes, *Language*, god. 24., br. 4., str. 414. – 441.
- Adolf Noreen, 1899., Inledning till modersmålets formlära, Almqvist & Wiksells Botryckeri A.-B., Upsala
- Adolf Noreen, 1906., Vårt språk: Nysvensk grammatik, sjunde bandet, C. W. K. Gleerups förlag, Lund
- Adolf Noreen, 1923., Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache: Beiträge zur Methode und Terminologie der Grammatik, vom Verfasser genehmigte und durchgesehene Übersetzung ausgewählter Teile seines schwedischen Werkes „Vårt Språk“ von Hans W. Pollak, Verlag von Max Niemeyer, Halle
- Winfried Nöth, 2000./2004., Priručnik semiotike, prev. Ante Stamać, Ceres, Zagreb [Izvor-nik: 2000., Handbuch der Semiotik, zweite, vollständig neu bearbeitete und erweiterte Auflage, Verlag J. B. Metzler, Stuttgart und Weimar]
- Slavko Pavešić, Zlatko Vince, 1971., Gramatika, Vida Barac-Grum, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Zlatko Vince, 1971., Jezični savjetnik s gramatikom, Matica hrvatska, Zagreb, str. 329. – 446.
- Milivoj Pavlović, 1959., Aktuelni lingvistički problemi, *Filologija*, br. 2., str. 65. – 73.
- Kenneth L. Pike, 1967., Language in relation to a unified theory of the structure of human behavior, second, revised edition, Mouton & Co., The Hague – Paris
- Predrag Piper, 1988., Predgovor, Jan Baudouin de Courtenay [Jan Boduen de Kurtene], 1988., Lingvistički spisi, na srpski preveo i priredio Predrag Piper, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, str. 7. – 28.

- Ferdinand de Saussure, 1879., *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*, B. G. Teubner, Leipzig
- Ferdinand de Saussure, 1916./1922., *Cours de linguistique générale*, publié par Charles Bally et Albert Sechehaye, avec la collaboration de Albert Riedlinger, seconde édition, Payot, Paris
- Rikard Simeon, 1969., *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, knj. I. – II., Matica hrvatska, Zagreb
- Pavao Tekavčić, 1979., *Uvod u lingvistiku za studente talijanskoga jezika i književnosti*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb
- Nikolaj S. Trubeckoj, 1929./2001., *On morphonology*, Trubeckoj, 2001.: 72. – 74. [Izvornik: 1929., *Sur la „morphologie“*, Travaux du Cercle Linguistique de Prague, br. I., str. 85. – 88.]
- Nikolaj S. Trubeckoj, 1932./2001., *The phonological system of Mordvin compared with that of Russian*, Trubeckoj, 2001.: 14. – 21. [Izvornik: 1932., *Das mordwinische phonologische System verglichen mit dem russischen*, 1932., *Charisteria Gvilelmo Mathesio qvinqvagenario a discipvlis et Circvli Lingvistici Pragensis sodalibvs oblata*, Pražský Linguistický Kroužek/Cercle Linguistique de Prague, Prag, str. 21. – 24.]
- Nikolaj S. Trubeckoj, 1936./2001., *A theory of phonological oppositions*, Trubeckoj, 2001.: 14. – 21. [Izvornik: 1936., *Essai d'une théorie des oppositions phonologiques*, Journal de psychologie normale et pathologique, br. 33., str. 5. – 18.]
- Nikolaj S. Trubeckoj [N. S. Trubetzkoy], 1939./1969., *Principles of phonology*, translated by Christiane A. M. Baltaxe, University of California Press, Berkeley and Los Angeles. [Izvornik: 1939., *Grundzüge der Phonologie*, Travaux du Cercle Linguistique de Prague, br. VII., 272 str.]
- Nikolaj S. Trubeckoj [N. S. Trubetzkoy], 2001., *Studies in general linguistics and language structure*, edited and with an introduction by Anatoly Liberman, translated by Marvin Taylor and Anatoly Liberman, Duke University Press, Durham and London
- Benjamin Lee Whorf, 1956., *Language, thought, and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf*, edited and with an introduction by John B. Carroll, The M.I.T. Press., Cambridge, MA.
- Sreten Živković, 1935., *Uvod u opću lingvistiku*, Komisiona naklada „Slovo“, Zagreb
- Sreten Živković, 1958., *Uvod u opću lingvistiku*, drugo, prošireno izdanje, Školska knjiga, Zagreb

Sažetak

Ivan Marković, Filozofski fakultet, Zagreb, ivan.markovic@yahoo.com

UDK 001.4:81'36:811.163.42, izvorni znanstveni rad

<https://doi.org/10.22210/jezik.2026.73.03>

primljen 26. prosinca 2025., prihvaćen za tisak 7. siječnja 2026.

The emergence of emic in the Croatian language studies

In the 1950s and 1960s, the opposition between emic and etic terms was widely discussed in general linguistics and anthropology (cf. Pike, 1967). As far as we know, the first term from this set, the one on which the others were based – *phoneme* – was used by the French phonetician Antoni Dufriche-Desgenettes in the 1860s, perhaps borrowed from the Bulgarian scholar Petăr Beron (Fr. *phonème*, cf. Mugdan, 2011, 2014). The term *morpheme*, again as far as we know, was first used in the late 1870s by the Polish-Russian linguists Mikołaj Kruszewski and Jan Baudouin de Courtenay (Rus. *морфема*, cf. Baudouin de Courtenay, 1963), as well as the Swedish linguist Adolf Noreen in the 1890s (Swed. *morfem*, cf. Noreen, 1899). The fact that these are general linguistic terms today is due primarily to Ferdinand de Saussure, Roman Jakobson, and Leonard Bloomfield. The emergence of the alloterms – *allophone* and *allomorph* – had to wait for the American linguists Benjamin L. Whorf (E. *allophone*, 1938), Charles F. Hockett (E. *morph*, 1947), and Eugene A. Nida (E. *allomorph*, 1948). In the present article it is shown how and when these emic terms slowly entered circulation in Croatian linguistics – in the *Uvod u opću lingvistiku* (E. *Introduction to general linguistics*) by Sreten Živković (1935), and then intensively in the 1960s.

Key words: emic, etic, phone, phoneme, allophone, morph, morpheme, allomorph, Croatian

PREOBRAZBA ILI KONVERZIJA – MORFOSINTAKSA I(LI) RJEČOGRADBA

Igor Marko Gligorić

Odredenja konverzije

hrvatskoj se gramatikografiji tradicijski o konverziji ili preobrazbi govori u poglavljima o tvorbi riječi, i to prevladavajuće kao jednome od tvorbenih načina. S druge strane gramatički opisi, kako će se pokušati pokazati u nastavku, ipak dosljedno prepoznaju posebnosti preobrazbe. Te se razlike očituju i takve prepoznaju između rezultata preobrazbe i rezultata izvođenja i slaganja kao prototipnih tvorbenih načina.

Odmicanje preobrazbe od (ostalih) tvorbenih načina naznačuje se već u uvodnim napomenama o tvorbi. Tako npr. u Hrvatskoj gramatici stoji:

„Ovisno o tome kojim se tvorbenim sredstvima izražava tvorbeno značenje tvorenica razlikuje se u izvođenju i slaganju nekoliko tvorbenih načina: sufiksalna tvorba, prefiksalna tvorba, prefiksarno-sufiksalna tvorba, odnosno složeno-nesufiksalna tvorba ili čisto slaganje, složeno-sufiksalna tvorba, srastanje, tvorba složenih skraćenica i, kao poseban tvorbeni način, preobrazba.“ (Barić i autori, 2005.: 293.)